

УДК 340.15:351.746.1

Олег Борисович ГАНЬБА,

*кандидат юридичних наук, докторант Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

ПЕРІОДИ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Дослідження процесу зародження, формування та розвитку правових відносин у сфері прикордонної безпеки України є повчальним і актуальним, адже дає можливість на основі надбань минулого правильно з'ясувати їх зміст, структуру, специфічні риси у досліджуваній нами сфері в умовах сьогодення, а також об'єктивно визначити перспективи їх розвитку в майбутньому.

На нашу думку, в процесі еволюції правовідносин у сфері прикордонної безпеки на теренах України, варто виокремити такі періоди:

1) додержавний період, для якого характерно існування примітивних архаїчних відносин, що регулювалися нормами архаїчного (звичаєвого) права та виникали і реалізовувалися з приводу захисту території – конкретного життєвого простору проживання первісної соціальної спільноти, який був для них основним місцем проживання та джерелом існування. Такий захист носив доленосний характер для племені як верховного власника території, тому на його забезпечення використовувалися всі наявні людські та матеріальні ресурси первісної спільноти;

2) другий державний період становлення та розвитку відносин сфери прикордонної безпеки стосується діяльності прикордонної сторожі перших ранньофеодальних державних утворень східно-слов'янських племен [1, с. 11].

Варто наголосити, що першим східнослов'янським державним утворенням було важко протистояти навалам рухливих, добре озброєних кочівників, для яких військова справа була звичним способом життя, тому оборону і захист власної території вони забезпечували в основному завдяки будівництву укріплених городів, один з яких був головним як центр політичного та економічного життя [2, с. 7]. Проте система укріплених городів хоча і забезпечувала відстоювання державної незалежності та збереження матеріальних і людських ресурсів, однак мало сприяла розвитку прикордонних відносин, пов'язаних з удосконаленням форм і методів діяльності прикордонної сторожі тощо.

Прикордонна діяльність значно покращилася в період посилення державності Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, завдяки чому склалися сприятливі умови для розвитку її правової регламентації та удосконалення правовідносин у прикордонній сфері. Однак феодална роздробленість, навала Золотої Орди призвели до руйнації централізованої структури охорони та захисту кордонів Київської Русі та сповільнення розвитку прикордонної діяльності.

Подальше відновлення прикордонної функції української держави та активізація розвитку прикордонних відносин припадає на XIV–XVIII ст., для якого характерна втрата Україною державної незалежності, у результаті чого українські землі були розділені між Литвою, Польщею, Молдавським князівством і Угорщиною, які характеризувалися різним рівнем розвитку та типом державного ладу. Це призвело до того, що держави-колонізатори змушені були займатися захистом українських територій і формувати структури прикордонної варти, що певною мірою сприяло подальшому розвитку прикордонних відносин в українському порубіжжі [3, с. 85];

3) третій період еволюції правовідносин у сфері прикордонної безпеки стосується буржуазної державності, для якого характерно кардинальне реформування прикордонної служби, починаючи з 1893 року у зв'язку зі створенням Окремого корпусу прикордонної сторожі зі своїм статутом військового гатунку та цілою низкою нормативно-правових документів, які містили прогресивні правові норми для деталізованого регулювання різноманітних правовідносин у сфері прикордонної безпеки на системній науково обґрунтованій основі. Зазначена нормативно-правова база успішно функціонувала до 1917 року, сприяючи розвитку форм і методів прикордонної діяльності, а відповідно і вдосконаленню прикордонних правових відносин [4, с. 15];

4) четвертий період еволюції правовідносин у сфері прикордонної безпеки України припадає на радянський етап державного розвитку, якому передувала невдала спроба українських національних сил відновити та закріпити незалежну українську державу у 1917–1921 роках у межах її етнічних кордонів і створення власних прикордонних структур національного зразка. Реалізовувалися ці спроби і у часи Центральної Ради і Гетьманату й Директорії, проте жодна з них не була доведена до логічного завершення через об'єктивні і суб'єктивні причини [5, с. 232]. Це значно загальмувало розвиток правової основи діяльності прикордонних органів і підрозділів.

Подальша їх еволюція пов'язана з відновленням влади більшовиків і входженням України до складу СРСР. Започаткована в радянській Росії система охорони державного кордону автоматично була поширена і на Україну та інші союзні республіки, створеного 30 грудня 1922 року СРСР. Паралельно з чисельними, не завжди виправданими та продуманими реформами, ініційованими під ідеологічним тиском більшовицької партії у сфері прикордонної діяльності радянської держави, все таки накопичувався певний практичний досвід такої діяльності;

5) п'ятий період еволюції досліджуваної нами сфери стосується незалежної України, особливостями якого є те, що вони починають розвиватися на основі правових норм національного законодавства.

Варто наголосити, що викладені періоди еволюції правовідносин у сфері прикордонної безпеки протікали не рівномірно, не лінійно, а з характерними підйомами та спадами, застоями та руйнаціями тощо. Відповідно, з удосконаленням державності, зміцненням її економічної та політичної основи поліпшувався розвиток нормативно-правової бази її прикордонної діяльності: розширювався суб'єктний склад правовідносин, прикордонна сторожа поступово стала здійснюватися на постійній професійній основі, що сприяло накопиченню практичного досвіду з ефективної реалізації змісту правовідносин сфери прикордонної безпеки тощо. Натомість, послаблення або втрата державності викликала зворотні процеси у досліджуваній сфері.

Список бібліографічних посилань

1. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. Львів : Світ, 1992. 141 с.
2. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упоряд. Б. З. Якимович. 4-те вид., змін. і допов. Львів : Світ, 1992. 712 с.
3. Кабачинський М. І. Історія кордонів України : навч. посіб. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2008. 344 с.
4. Державна прикордонна служба України: історія та сучасність / за заг. ред. М. М. Литвина ; редкол.: М. М. Литвин та ін. Київ : Прінт-Експрес, 2004. 240 с.
5. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України : монографія. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2005. 355 с.

Одержано 15.11.2019